

„СКОРО ЩЕ ТЕ ОЧИСТИМ”: ВСЕВОЛОД НИКОЛАЕВ ПОД ПРИЦЕЛА НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ

Кристиян Ковачев

„Обектът се засича по много важна разработка”: Въвеждащи думи

Обществото е свикнало да чува и някак е приело за напълно естествено да репродуцира тривиалния израз, че историческият наратив е преди всичко разказ за и от победителите. Във времето на национализмите този в повечето случаи елитарно конструиран, наложен, циркулиращ и възпроизвеждащ се спомен за героите събужда у социалната група чувство за величие, единство, гордост. Точно обратното е отредено на победените, антагонистите и враговете – срам, позор, унижение, забравя. За тях не трябва да се говори, не трябва да се пише, дори не трябва да се помни. Те са черна страница от летописа на общността, която не бива дори да се разгръща.

Тази статия е стеснена целенасочено върху успешния опит на Комунистическата партия и на Държавна сигурност за унищожаването на спомена за появилите се през 1947 г. в Института за българска история към БАН Всеволод Николаев. Анонимните заплахи „Скоро ще те очистим” всъщност се реализират успешно, но не физически, а чрез заличаването от колективната памет.

Събитията след 9 септември 1944 г. показват желанието на новата власт на Отечествения фронт за предприемане на нов, различен от досегашния, политически и обществен курс. Промяната в българското общество започва да се забелязва във всички институции и на всички нива, включително и в Българската академия на науките и в Софийския университет „Св. Климент Охридски”. Паралелно с подмяната на кадрите върви и процес по промяна на наратива за миналото. Теоретичният постулат, че

властващият *днес* е „господар” на паметта за миналото, се реализира до такава степен, че видоизменя *спомена* за *вчера*, който дори „оживява” в *настоящето*: „Съвременната история е жива наука. Тя е „жива история” и затова търси да обясни настоящето чрез миналото и миналото чрез настоящето”¹. „Инженерите” на тази „нова наука” са идеализирани от пропагандната машина, подобно на всичко свързано с властта. Изграждането на техния *идеален* образ е съпътствано със съпоставянето им с делото на предходните „буржоазни” историци. По този начин се противопоставя *новото* и *прогресивното* на *старото* и *погрешното*. Новото поколение историци са тясно обвързани с Партията, а в тяхното лично минало няма никакви „буржоазни” или „монархо-фашистки” петна. За разлика от старите „буржоа”, „плъхове” и „лъжеучени” новите кадри произхождат от „работнически селски семейства” и израстват в „прогресивна среда”; те са сред първите записали се в новите казионни организации; не се страхуват да се самокритикуват за някоя „небрежно допусната” грешка в миналото като например членство в профашистката младежка организация „Бранник”; не пият, не пушат и са „морално запазени”².

На добрите марксисти се полага издигане в кариерата – без значение дали в БАН или в Софийския университет. В свои доноси дори Александър Бурмов съобщава за лица, приети за аспиранти единствено на основа членството им в партийната организация³. В неблагоприятно положение се намират тези, чийто семейства по един или друг начин са свързани с „фашисткия” период. Вера Мутафчиева си спомня, че след яростната кампания срещу нейния починал баща дори „партийните ни роднини се бяха отрекли от нас”⁴. Партията не е благосклонна и към тези, които не приемат наложения от нея наратив. Така например в атестацията на Василка Тъпкова, която си позволява да изкаже мнение против наличието на славянски държавни формации преди оформянето на Аспарухова България, е записано: „Другарката Тъпкова все още не е усвоила марксизма”⁵.

Голям (и за мнозина негови съвременници – необясним) компромис в това отношение е направен с Всеволод Николаев, попаднал през 1947 г. в Института по българска история със съдействието на председателя на БАН Годор Павлов. За неговата личност се знае твърде малко. Спомените на Василка Тъпкова-Заимова, Иван

¹ **Пастухов, Ив.** Борби за социална справедливост в българските земи през вековете (Древност и средновековие). // *Исторически преглед*, 1/2-3 (1945), с. 156.

² **Ковачев, Кр.** „Опасен експеримент”: Промяната в медиевистиката (1944-1956). // *Балканистичен форум*, 2 (2019), 161–178.

³ ЦДА, Ф. 142, оп. 27, а. е. 881, л. 20а.

⁴ **Мутафчиева, В.** Избрани съчинения. Т. II. Пловдив, 2009, с. 165.

⁵ **Тъпкова-Заимова, В.** Началото. // *Исторически преглед*, 1-2 (1998), с. 57.

Венедиков и Вера Мутафчиева го представят като противоречива и арогантна личност, поставил си за цел кариерно издигане, защитаващ „налудничави” идеи (например тази за персийската нишка в Мадарския конник), преписващ от световни справочници и/или използващ чуждия труд, представяйки го за свой⁶. Налага се образа му на „грандоман с неуравновесен характер, граничещ понякога с невменяемост” и с „противоречив егоистичен характер”⁷.

Една от точките, по която Николаев се оказва „без място” в новоизграждащото се социалистическо/комунистическо общество, е вярата. Комунистическата партия се основава на думите на Маркс, че „религията е опиум за народа”⁸. Църквата пък се възприема като институцията, която в миналото „утвърждава новата идейност, свързана с интересите на феодалната експлоататорска класа”⁹. На фона на всичко това Всеволод Николаев е възпитаник на Френския католически колеж „Свети Августин” в Пловдив и изповядва римокатолическата вяра¹⁰. Освен тесните отношения, които има с католическите духовници в България, има контакт и с православни клирици. През учебната 1938–1939 г. преподава руски, френски, немски език и политическа икономика в Пловдивската духовна семинария, където се сприятелява с епархийския митрополит Кирил. Възможно е архиероят и Николаев да са се запознали покрай събитията около спасяването на евреите от старите български предели. По време на Втората световна война Николаев внася месечната си заплата на „еврейската консистория като помощ за гонените от фашисткото правителство евреи”¹¹. От запазената в Централния държавен архив кореспонденция със Сава Чукалов става ясно, че Всеволод е имал познанства и с руски православни духовници като „дядо Иринеи” (при когото се черкува по-късно), а след бягството си в Америка дори предлага на „дядо Партений” „катедра по църковно-славянски при моя институт”¹².

С течение на времето марксистите започват да го възприемат като издигащ „извънредно опасна от политическо гледище теза, че България е загивала винаги,

⁶ Венедиков, Ив. Познайте ги по делата им: Българската интелигенция в моите спомени. София, 1993, с. 314; Гъпкова-Займова, В. Началото. // *Исторически преглед*, 1-2 (1998), 52–53; Мутафчиева, В. Бивалици. III. Пловдив, 2009, с. 47.

⁷ ЦДА, Ф. 2092К, оп. 1, а. е. 272, л. 1а.

⁸ Маркс, К. Към критиката на Хегеловата философия на правото. // *Маркс, К., Фр. Енгелс. Съчинения*. София, 1957, с. 400.

⁹ Ковачев, Кр. Средновековното българско минало и марксистическата историография (1944–1956). // *Историята между революцията и еволюцията*. София, 2018, с. 45.

¹⁰ Проданов, Н. Малко известни български историци. 5. Всеволод Николаев (1909–1987). // *България, българите и Европа – мит, история, съвремие*. Т. II. Велико Търново, 2008, с. 197.

¹¹ Павлов, Т. Предговор. // *Николаев, Вс. Хрониката на Жофруа дьо Вилардуен: Завладяването на Цариград*. София, 1947, с. xi.

¹² ЦДА, ф. 1567К, оп. 1, а. е. 370, л. 4–5.

когато се е отделяла от Запада”. Появата и толерирането на неговата личност, както и покровителстването му от „силните на деня”, е разглеждано като удар по авторитета на Комунистическата партия¹³. Последната обаче взима нещата в свои ръце чрез Държавна сигурност – „най-надеждната сила на партията”, която я подпомага в стремежа ѝ да „утвърди народно-демократичния строй и да смаже всеки контрареволуционен опит за реставрация на старото”¹⁴. През 1946–1947 г. по отношение на Всеволод Николаев е проведена „активна агентурна разработка под псевдоним „Попов” от втори отдел за връзки с чиновници от чужди легации у нас”¹⁵. През 1949 г. срещу него е заведена и активна агентурна разработка, носеща името „Конник” – вероятно заради неприемливата му теза за Мадарския конник, с която става катастрофално известен в академичните среди. В нейните рамки се обсъжда и провеждането на мероприятиято „Панега” съобразно предложение №2039/22.IV.1949 г. на началника на I отдел на ДС¹⁶. На 26 септември 1952 г. агент „Огнянов” е категоричен за Всеволод: „Впечатленията ми са, че би трябвало да бъде наблюдаван”¹⁷. Обширните папки с документи по делото, съдържащи характеристики, сведения, донесения, писма, рапорти и нареждания, съхранявани в Комисията за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия, показват систематичната дейност по следене и събиране на информация от всякакво естество за „обекта” Всеволод Николаев. Част от донесенията са от най-личен характер и са направени от негови близки хора, на който той се е доверявал и споделял свои размисли по научни, обществени и политически въпроси. Самите те държат Николаев да не разбира за това, че сътрудничат на властта. „Другарю Министре, държа пред самия него да не става достояние, че настоящето изложение изхожда от мене. Понеже, ако той узнае, че аз съм Ви осведомил, ще загубя всякаква възможност по-нататък да имам неговото доверие и да разкривам работи, които той все пак ми поверява” – пише софийският адвокат Никола Найденов лично до Вълко Червенков¹⁸. Домашната му помощница Анка Рамова също декларира, че „повикването ми в I районно управление и водения разговор с органите на властта ще

¹³ **Живкова, Н.** Усмиряване на разума: Преустройството на Българската академия на науките (1944–1953). София, 2006, 175–176.

¹⁴ **Лилков, В., Хр. Христов.** Бивши хора по класификацията на Държавна сигурност: Как БКП ликвидира елита на България. София, 2017, с. 66.

¹⁵ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 1, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 8а.

¹⁶ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 1, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 11а, 67а.

¹⁷ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 243а.

¹⁸ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 37а.

запазя в пълна тайна”¹⁹. В рапорт от 9 март 1949 г. се препоръчва и извършването на контрол на кореспонденцията на Николаев²⁰. Заедно с това съгласно задача №444/12.6.1951 г. той е следен час по час всеки ден – къде ходи, с кого се среща, какво прави²¹. Със задача №1063 от 26 май 1952 г. на Държавна сигурност е разпределено: „Обектът се засича по много важна разработка, вследствие на което трябва да се подсигури опитна качествена бригада”. Направен е списък с всички негови приятели и колеги, за които се донасят сведения (най-вече за провежданите разговори с „обекта”)²². Част от тях са предложени и за вербовка с цел да донасят информация²³. На 15 ноември 1957 г., след бягството на Николаев в чужбина, е образувано „наблюдателно дело под псевдонима „Конник” като обект на чуждото разузнаване и поддържащ „подозрителни връзки”²⁴. Ден по-късно е образувано и „издирвателно дело с цел установяване дали поддържа връзки с лица в страната”²⁵.

Видимата безпомощност на представителите на академичната общност да се противопоставят с научни аргументи на издигнатите от Николаев паранаучни твърдения и тяхното обръщане за съдействие към Партията е компенсирано от наложените административни наказания – арести, преследвания, заплахи. Цветан Кристанов отбелязва, че „в Историческия институт на БАН имаха не съвсем правилно отношение към него. Не му се даваше възможност да защити докторска дисертация, докато не защитят такава някои от партийците. Назначаваха за рецензенти на научните му работи често пъти явните му неприятелни, които протакаха рецензиите много дълго време. Неща, които не са приети в кръга на научните сътрудници”²⁶.

„В Русия всички крадат”: Отношението към Съветския съюз

Събираните данни за отношението на Николаев към Съветския съюз са противоречиви. Въпреки произхода си, позицията на баща му Апостол като „съветник и управляющ” на българската легация в Москва²⁷ и симпатията на последния към

¹⁹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 99б.

²⁰ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 6, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 16а.

²¹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 6, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. П29а–33а, Ш5а, Ш46а, Ш52а–54а, Ш56а–57а, Ш59а–77а, IV3а.

²² КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 6, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. Ш2а. КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 15, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 1а; КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 24, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 1а; КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 31, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 7а; КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 48, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 12а, 15а.

²³ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 51, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 1а.

²⁴ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 10, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 1а.

²⁵ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 10, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 266а.

²⁶ ЦДА, Ф. 2092К, оп. 1, а. е. 272, л. 1а.

²⁷ Живкова, Н. Усмиряване на разума..., с. 174.

Сталин²⁸, Всеволод не се притеснява да изрази несъгласието си със съветския модел. Първоначално той подлага на критика идеите на Николай Севастьянович Державин, чиято история сравнява с тази на отречените по-рано от новата власт Златарски, Мутафчиев и Пастухов по един „основен органичен дефект – синтезът е по принуждение повърхностен, защото няма пълните данни на анализата”, „няма цялостно методично издание на всички документи – извори за българската история”. Николаев настоява да не се отхвърлят категорично и трудовете на руската дореволюционна историография²⁹. Той твърди също, че сляпото следване и подражание на съветските образци нанася „големи пакости на българската книжнина”³⁰. През 1947 г. за пореден път посочва „съществения недъг на българската историческа наука – липса на аналитично и цялостно проучване на всички източници на българската история, необходимо за един правилен исторически синтез”³¹.

Един от въпросите, които интересуват следователите от Държавна сигурност, е какво е мнението на субекта за „народната власт” и за Съветския съюз. Отговорите на респондентите са свързани с частично руското потекло на Николаев, поддържането на връзки със съветски посланици и военни и с проявения интерес от него към случващото се в СССР. В такъв контекст е и проведеният разговор между него и Георги Наджаков, по време на който Николаев споделя, че положението в Съюза е лошо. Вероятно да се разграничи от евентуално свързване с Николаев и с неговите думи и действия, пресмятайки и последствията от едно евентуално обвързване между двамата, Наджаков бърза да отбележи пред органите на ДС, че след тези думи той коренно си променя отношението към субекта и вече има изцяло отрицателно отношение към него³². От доносите на Всеволодовата помощница Анка се вижда, че и пред нея Николаев споделя, че „в Русия всички крадат”³³. Самият той ѝ доверява, че не харесва живота в СССР, защото там „човек не е индивидуален, не е самостоятелен”³⁴. Неговите думи – ако се допусне, че наистина са изречени по този начин, по който са пресъздадени – показват вътрешната борба на индивидуалиста Николаев в социалистическото общество, където индивидите трябва да съобразяват действията си с наложените колективни рамки на

²⁸ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 100а.

²⁹ Стенограма от съвещанието на историците, организирано от Комитета за наука, изкуство и култура за обсъждане на състоянието на историческата наука. // *Съдът над историците: Българската историческа наука. Документи и дискусии (1944–1950)*. Ред. **Мутафчиева, В., В. Чичовска**. София, 1995. 342–343.

³⁰ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 314а.

³¹ **Николаев, Вс.** Хрониката на Жофруа дьо Вилардуен: Завладяването на Цариград. София, 1947, с. xiii.

³² КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 4, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 31а.

³³ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 223а.

³⁴ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 95а.

поведение. Освен отрицателното си отношение към Съветския съюз, в протоколите с разпити на лица, познаващи Николаев, не е пропуснато и неговата презрителна позиция по отношение на Червената армия³⁵. На този фон някои информатори дори съобщават на Държавна сигурност, че Всеволод симпатизира на Америка и вярва, че западният свят ще оглави в „най-скоро време” война срещу СССР³⁶. Информатор „Дипломат” донася, че към 1950 г. Всеволод дори твърдял, че краят на Отечествения фронт и на комунизма приближава³⁷. Цветан Кристанов, който е сред приближените на Всеволод Николаев, предполага, че неговият приятел и колега „навярно нарочно говорил така”, защото е „руски шпионин”³⁸.

Коренна разлика се наблюдава във втората група доноси. Там информаторите се опитват на пръв поглед да изградят образа на Николаев като защитник на Съветския съюз. Такъв е примерът с дискусията върху теорията на Мар за езикознанието, която е критикувана от Владимир Георгиев. Последният е обвинен от Всеволод, че заема позиция срещу СССР³⁹. Интересното е, че известието за това е от 24 октомври 1952 г., когато вече учението на Мар е развенчано лично от Сталин в „Марксизмът и въпросите на езикознанието”⁴⁰. Погледнато от тази перспектива критиката на Георгиев към съветския лингвист всъщност не е проява на опозиционно мислене спрямо Съветския съюз, а следване на актуалната позиция, очертаваща се в съветските академични среди след изявлението на „вожда на цялото прогресивно човечество”. Малко вероятно е Николаев да не е бил наясно с новите течения и дискусии в науката. Възможни са два сюжета в разрешаването на този казус: 1) предаващият сведението да търси начин да представи Всеволод като опълчвач се на политиката на Сталин, на когото видимо не симпатизирал; или 2) целенасочено следващ твърдението си от 1948 г., че старите руски автори не трябва да бъдат отричани заради актуалния политически курс⁴¹.

Пред проф. Асен Киселинчев Николаев твърди, че е във „връзка с русите”⁴². Пред Николай Тодоров пък споделя, че „ако стане смяна на властта, Бурмов и Ал. Георгиев

³⁵ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 4, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 64а–65а.

³⁶ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 4, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 105а.

³⁷ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 128а.

³⁸ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 132а.

³⁹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 4, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 8а.

⁴⁰ **Сталин, И. В.** Марксизм и вопросы языкознания. // *Правда*, 20 июня, <<http://www.philology.ru/linguistics1/stalin-50.htm>> (16.02.2021). Тези актуални за времето си идеи за „вулгарноматериалистическата теория на Мар” намират място и в учебника за учителските институти: **Георгиев, Вл., Ив. Дуриданов.** Увод в езикознанието. София, 1958.

⁴¹ Срв. у Стенограма от съвещанието на историците, организирано от Комитета за наука, изкуство и култура за обсъждане на състоянието на историческата наука. // *Съдът над историците: Българската историческа наука. Документи и дискусии (1944–1950)*. Ред. **Мутафчиева, В., В. Чичовска.** София, 1995, 342–343.

⁴² КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 4, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 45а.

ще излязат с пищови и ще отрежат на мен главата, аз съм защитник на Русия, а те са немски кучета, храненици на Хитлер”⁴³. Резидент „Академик” устно донася, че Всеволод е направил изложение през 1940 г. до посланика на Съветския съюз в България Михаил Бодров, че в Българската академия на науките пребивават хора с антисъветски настроения, които при това се изказват против руската наука. Дори се жалва, че заради тези настроения му е отказано отпечатването на книгата му „Покръстването на Киевска Русия”⁴⁴. Агент „Кораб” твърди, че Всеволод „вярва много в мощта на Съветския съюз, не само военна, но и културна”⁴⁵, а един анонимен доносител го определя като „голям русофил”⁴⁶.

Всеволод Николаев е свързан с Русия. Майка му Наталия Варгасова, описвана като „егоистична”⁴⁷, е рускиня, която работи в съветската легация⁴⁸. Нейният баща е директор на началните училища в Смоленската губерния. Всеволодовият баща Апостол отива да следва в Москва, където и се жени за Наталия. Апостоловият дядо Иван пък е учител в българското училище в Болград, Бесарабия, където родът му се заселва „още по времето на Екатерина Велика” заради „турските репресии” по българските земи⁴⁹. Дори се твърди, че през 1919 г. Апостол е избран за депутат в „един малък местен съвет на работническите и войнишките депутати” в Южна Русия. При едно от посещенията си в Женева се запознава с руски марксисти емигранти⁵⁰. След 9 септември 1944 г. започва работа като „съветник и управляющ” на българската легация в Москва⁵¹. Напълно разбираемо Цветан Кристанов определя семейството на Николаев като „русофилско”⁵². За информатор „Дипломат” семейната среда оказва особено влияние върху бъдещия историк, особено когато се има предвид, че той израства в „истинско шпионско семейство”⁵³. Самият Всеволод пред 1934 г. е назначен за секретар на пълномощния представител на Съветския съюз в София Фьодор Разколников⁵⁴. Смелостта му да говори каквото си пожелае вероятно се дължи и на всички тези лични и семейни връзки, изградени в продължение на десетилетия.

⁴³ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 4, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 55а.

⁴⁴ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 7а.

⁴⁵ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 166а.

⁴⁶ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 283а.

⁴⁷ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 100а.

⁴⁸ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 4, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 55а.

⁴⁹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 151а.

⁵⁰ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 100а.

⁵¹ **Живкова, Н.** Усмиряване на разума..., с. 174.

⁵² ЦДА, Ф. 2092К, оп. 1, а. е. 272, л. 1а.

⁵³ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 135а.

⁵⁴ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 1а.

Разминаващите се доноси за отношението му към Съветския съюз вероятно се дължат на: 1) неверни добавки от страна на донасящите, част от които си признават, че имат по-специално отношение към Всеволод заради отказана им помощ в започването на работа към Института; и 2) умението на субекта да преценява своите събеседници и да знае пред кого какво и как да говори.

Самият Николаев се опитва да заблуди българските власти и особено Тодор Павлов, че е сътрудник на съветското разузнаване⁵⁵. Предполага се, че това е и причината за близките им отношения и за това, че на няколко пъти председателят на БАН се превръща в защитник на тезите на Николаев. Твърди се, че „професорът” е помогнал за освобождаването на Павлов от лагера „Гонда вода”⁵⁶. Като знак на благодарност за това е и назначаването на Николаев за нещатен сътрудник в Института за българска история през 1947 г. Показателни са и събитията от 1949–1950 г. По нареждане на Вълко Червенков Всеволод е уволнен от Института през 1949 г., но през юли 1950 г. – с ходатайството на Павлов – е върнат обратно⁵⁷. За „приятелството” между двамата Венедиков си спомня: „Виждахме го често да идва в Академията с колата на председателя. Той подчертано раболепно слизаше от мястото до шофьора, избързваше към задната врата на колата и я отваряше”⁵⁸.

Пред приятеля си Атанас Гинчев Николаев споделя: „А и друго да ти кажа, продължил Николаев, аз имам голяма сила, защото казвам, че съм руснак, майка ми е рускиня, познавам руската и българска история. Аз така разправям и тях от това ги е най-страх, защото мислят, че ще отида да се оплача на руснаците”⁵⁹. По-късно пред своята домашна помощничка Николаев си признава: „Ох, Боже, как го хипнотизирах този Павлов, та вече се завъртя на чомпе! И как само ме защитава! (...) Аз вече не мога да го понасям този бай Тодор. Той е един български селянин, а селянинът си остава винаги селянин. Това се казва пълен невежа”⁶⁰. Пред свои колеги от БАН също споделя, че е на „руска служба”⁶¹. Например агент „Захариев” разговаря с проф. Иван Петканов, който го уверява, че „Николаев е само руски агент”⁶². Цветан Кристанов също твърди, че Николаев е „руски шпионин”⁶³. Сред българските студенти в Рим през 40-те години на

⁵⁵ **Проданов, Н.** Малко известни български историци. 5. Всеволод Николаев..., с. 198.

⁵⁶ Пак там, с. 201.

⁵⁷ Пак там, с. 198.

⁵⁸ **Венедиков, Ив.** Познайте ги по делата им: Българската интелигенция в моите спомени. София, 1993, с. 312.

⁵⁹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 216а.

⁶⁰ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 207а.

⁶¹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 4, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 9а.

⁶² КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 80а.

⁶³ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 138а.

XX в. също се разпространява слухът, че Николаев е руски шпионин, изпратен във Ватикана⁶⁴. Като доказателство за това Борис Темков извежда думите на Всеволод, че са му искали сведения от съветската легация и той е давал⁶⁵. Допълнителен аргумент се извежда и в това, че Николаев е засичан в компанията на съветски полковници⁶⁶. Брат му Игор обаче отрича Всеволод да е шпионин на Съветския съюз⁶⁷.

„Уличава се в шпионаж”: Агент на чуждо разузнаване

Най-големи усилия Държавна сигурност полага в изясняване на съпричастността на Всеволод Николаев към чуждестранното разузнаване. Уличен е в „услуга на френското разузнаване”⁶⁸. Предвид изложените от разпитваните по разработката „Конник” предположения за връзка на Николаев с френските разузнавателни служби Държавна сигурност започва да разследва щателно тази възможност⁶⁹. Изхожда се от това, че Всеволод завършва Френския католически колеж „Свети Августин” в Пловдив и е в първия управителен съвет на Дружеството на френските възпитаници в София. През 1938 г. пък придружава Димитър Гичев в Париж по време на парижката изложба⁷⁰. Има и доста познати във Франция, с които контактува – например с консула от френската легация Варен, с пълномощния министър на Франция Жак Парис (чийто деца лично развежда из София), с Жор Ато, с Алфонс Бартел. Пред бившия секретар на Министерството на земеделието Георги Петров Бояджиев проф. Алфонс Брутел споделя, че Всеволод е агент, действащ за Франция⁷¹. Историкът дори споделя на консула, че „искал да замине за Франция или Италия и му заявил, че ако му издадели паспорт няма да се върне в България”⁷². Подобно желание изразява и в началото на 1957 г., като посочва, че целта на пътуването му до Париж е проучване на старите френски исторически архиви и издирване на документи за българската история. Историческият институт обаче отказва да го командирова. Заради това Николаев решава да се обърне към министър-председателя. Така и не получава отговор, защото писмата не са изпратени институционално и са „задържани по канцелариите”⁷³. Изказано е и предположението, че Всеволод е автор на написания на френски език доклад, открит

⁶⁴ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 4, ф. ШПраз., а. е. 2673, л. 95а.

⁶⁵ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. ШПраз., а. е. 2673, л. 38а.

⁶⁶ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. ШПраз., а. е. 2673, л. 44а.

⁶⁷ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ШПраз., а. е. 2673, л. 257а.

⁶⁸ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 6, ф. ШПраз., а. е. 2673, л. Ш1а.

⁶⁹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. ШПраз., а. е. 2673, л. 5а.

⁷⁰ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. ШПраз., а. е. 2673, л. 2а.

⁷¹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. ШПраз., а. е. 2673, л. 65а.

⁷² КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 4, ф. ШПраз., а. е. 2673, л. 8а.

⁷³ ЦДА, Ф. 2092К, оп. 1, а. е. 272, л. 1б.

при обиска в дома на Шарл Колона Цезар през 1947 г. и даващ сведения за Българската църква и за екзарх Стефан⁷⁴. Там Николев изказва мнението, че духовният православен лидер е свален, защото е неудобен за властта⁷⁵.

Особено внимание Държавна сигурност отделя на възможността Николаев да работи за Ватикана заради неговите контакти с католическите свещеници и заради пребиваването му там като преподавател в Понтификалния институт за източни науки. В *Справка* от 9 март 1950 г. е написано за Всеволод: „Уличава се в шпионаж и връзки с католическите среди“⁷⁶. По това време вече е изграден образът на католическите български духовници като „шпиони“, „агенти на Ватикана и САЩ“, поддържащи „връзки с империалистическия лагер“. Още на 9 април 1948 г. пълномощният министър Д. Илиев съобщава лично на Георги Димитров своите опасения, че „тия религиозни фанатици“ ще изградят „пета колона“ на „империалистическия лагер“⁷⁷.

Самият Всеволод поддържа контакти и с монсеньор Антонио Спина и с апостолическия екзарх Иван Гаруфалов. През 1941 г. той заминава с последния за Ватикана, където за известно време е лектор по български⁷⁸. Освен това преподава и „история на монасите-българи“, както и руски език. За този период самият Всеволод си спомня, че е стигнал до „съществените недъзи на българската историческа наука“ „при разработката на моя курс по българска история в Понтификалния институт за източните науки в Рим, пък и при разисквания с наши и чужди слависти и византолози“⁷⁹. Твърди се, че във Ватикана Николаев защитава и своята дисертация на тема „Рим и България през вековете“, макар че Николай Проданов изказва съмнение към това твърдение⁸⁰. В спомените си Иван Венедиков пише: „Като лектор по български, той си беше прикачил титлата „професор“ и правеше намек за миналото си като говореше постоянно за Санкта Еклезия Романа – Светата Римска църква, като се държеше едва ли не като неин представител“⁸¹.

В документите на Държавна сигурност се посочва също, че Всеволод Николаев дори е сред организаторите на погребението на папския делегат Йосиф Мауоли. Помага

⁷⁴ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 51а.

⁷⁵ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 82а.

⁷⁶ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 25а.

⁷⁷ Докладна записка от Д. Илиев до Георги Димитров. // *Държавна сигурност и вероизповеданията. Ч. II. Мюсюлманско изповедание и Католическа църква в България (1944–1991): Документален сборник*. София, 2017, 275–276.

⁷⁸ **Проданов, Н.** Малко известни български историци. 5. Всеволод Николаев..., с. 197; **Венедиков, Ив.** Познайте ги по делата им..., с. 312.

⁷⁹ **Николаев, Вс.** Хрониката на Жофруа дьо Вилардуен..., с. xiii.

⁸⁰ **Проданов, Н.** Малко известни български историци. 5. Всеволод Николаев..., с. 197.

⁸¹ **Венедиков, Ив.** Познайте ги по делата им..., с. 312.

и като посредник между новия папски делегат Дон Франческо Галони и проф. Табаков за закупуване на вила над Княжево, където живял и никополският епископ Евгений Босилков. Акад. Георги Наджаков дори твърди, че Всеволод се хвалел, че е „целувал върхът на пръстите на краката на папата”, от когото бил „лично назначен” за „професор” в Рим⁸². В доносите е написано, че „няколко пъти е водил български студенти на посещение при папата, при когото имал винаги достъп”⁸³. Дори се хвалел, че заради „Хрониката на Жофруа дьо Вилардуен: Завладяването на Цариград” папата му е изпратил субсидия от 1000 долара⁸⁴. Хвалел се пред д-р Любомир Иванов, че по време на войната пристигнал в България лично с папския самолет⁸⁵. Особено силен застъпник на тезата, че Всеволод е шпионин на Ватикана, се оказва и Александър Бурмов⁸⁶. Бившият секретар на католическата епархия в Пловдив Петър Петров Сарийски също допуска, че Николаев работи за ватиканското разузнаване и е вербуван от Антонио Спина⁸⁷. Николаев дори настоява пред министъра на външните работи Петко Стайнов да го изпрати пълномощен министър във Ватикана⁸⁸. През 1948 г. Всеволод прави постъпки да замине за Италия с дипломатически паспорт, но му е отказано⁸⁹.

Малък брой документи, сведения и донесения обвързват Всеволод Николаев с английското разузнаване. Доказателство в тази насока информатор „Дипломат” вижда единствено в наличните у Всеволод златни английски лири⁹⁰.

„Всичко навярно е продал на черната борса”: Престъпните дела

Всеволод Николаев е уличен и в престъпна дейност. Свещеник Гаврил Николов Беловеждов донася, че Всеволод е пристигнал в Рим през 1942 г. със „същите дрехи, с които го помня още от 1938 или 1939 г.”. Респондентът допуска, че за пребиваването си в Рим Всеволод вероятно е взимал пари от апостолическия екзарх Гаруфалов. „Изведнъж като че ли Всеволод Николаев се преобрази! Направи си няколко хубави костюма, палта и т. н. Почна да купува по цял куфар чорапи, вратовръзки и тем подобни”. Свещеникът допуска, че „всичко навярно е продал на черната борса”⁹¹.

⁸² КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 4, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 30а.

⁸³ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 1а.

⁸⁴ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 4, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 31а.

⁸⁵ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 44а.

⁸⁶ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 4, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 45а.

⁸⁷ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 4, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 64а.

⁸⁸ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 52а.

⁸⁹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 18а.

⁹⁰ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 135а.

⁹¹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 4, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 18а–18б.

Сведения, събирани от Държавна сигурност, показват, че по време на пребиваването си в Рим освен водените лекции Всеволод се занимава и с „разни валутни афери”. Като доказателство за това се привеждат цитирани думи на неговия секретар Румен Михайлов. Под съмнение е поставено и пътуването му до Швейцария, където трябвало да държи няколко лекции. Разпитваните от Държавна сигурност излагат предположение, че „професорът” предприема това пътуване, за да обмени или продаде нещо⁹². Всъщност краткото отбелязване в едно сведение за роднините на Всеволод, че чичо му Шарл Вартман е швейцарски професор⁹³, показва съзнателното избягване на задълбочен анализ на действията на Николаев и основаване единствено на думи на информатори. Един донос от юни 1950 г. съобщава, че Всеволод представил две картини за откупуване в картинната галерия, но не е бил доволен от парите, които му дали за тях⁹⁴.

Носели се и слухове за съмнителни сделки при обmena на долари⁹⁵. Любим сюжет в сведенията за Николаев е измамата на Дон Галони за имота над Княжево, чиято реална стойност била 10.000.000 лв., а Николаев излъгал папския нунций, че струва 15.000.000 лв.⁹⁶ Александър Бурмов обаче вижда в този казус една „стратегия за прикриване на шпионина”⁹⁷.

От разпита на Роберт Иванов Прустов на 13 юни 1951 г. става ясно, че свещеник Фортунат Павлов Балкански признава пред следствието, че проф. Всеволод Николаев сменял долларите на владиката Иван Гаруфалов по 500 лв., когато на други места давали по 1000 лв.⁹⁸

Монархист, петковист, реакционер или марксист?

Всеволод Николаев е възприет като „стар монархист”⁹⁹: „В дома си приема бивши царски офицери и други вражески елементи, които издържа парично”¹⁰⁰. Сред уличаващите го в това „деяние” доказателства е и фактът, че е забелязан да купува от пазара портрет на княз Александър Батенберг¹⁰¹. Твърди се също, че Всеволод е близък

⁹² КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 4, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 19б.

⁹³ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 151а.

⁹⁴ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 117а.

⁹⁵ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 4, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 25а.

⁹⁶ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 13а.

⁹⁷ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 53а.

⁹⁸ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 70а.

⁹⁹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 150а.

¹⁰⁰ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 6, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. IIIа.

¹⁰¹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 82а.

с княгиня Евдокия Саксбургготска и „е имал широк достъп в двореца”¹⁰². Приведено е свидетелството на Пантелей Матеев, че в миналото Николаев е водил лична преписка с цар Фердинанд¹⁰³. Резидент „Академик” цитира думи на екзарх Стефан, че историкът дори имал мисия да посети в чужбина бившия български цар¹⁰⁴. Информатор „Дипломат” съобщава, че планирана визита е осъществена¹⁰⁵. Пред Държавна сигурност свидетел привежда и изказани лично от Всеволод думи, че при завръщането си в България през 1943 г. той е приет лично от цар Борис III и от Богдан Филев¹⁰⁶. Допуска се, че субектът поддържа връзка и с царица Йоанна¹⁰⁷. Изхождайки от тази близост с царското семейство, от предположенията за срещи с цар Фердинанд и с цар Борис и с тогавашния министър-председател Филев, в документите съвсем естествено Николаев е обвинен и за връзки с Германия: „На всяка крачка из кантората той величаеше германската армия и се възхищаваше от „победите” ѝ”¹⁰⁸.

Освен това Всеволод Николаев има неписващи се в социалистическите рамки възгледи за земеделското движение на Никола Петков. Той определя Петков като „честен земеделец”¹⁰⁹ и като „човека на бъдещето”¹¹⁰. Е. Немиров припомня пред органите на ДС, че в периода 1935–1936 г. Всеволод е прокламирал, че „симпатизира на земеделците”¹¹¹. Александър Бурмов обяснява поддържаната връзка между Н. Петков и Всеволод Николаев с надеждата у последния, че ще бъде избран за „пълномощен министър, след като опозицията вземе властта”. В разговор с проф. Асен Киселинчев Николаев споделя, че „само Никола Петков ще спаси България”¹¹². Дори се твърди, че бащата на Всеволод – Апостол, също е назначен за съветник в легацията в Москва по настояване на Петков¹¹³. Интересно е, че част от доносите, свързващи Николаев с Никола Петков, са от периода 1952–1957 г. Първоначално изниква въпроса: в кой период историкът поддържа връзки със земеделския водач – преди или след разцеплението на Отечествения фронт, когато Петков преминава в опозиция? Предвид късната дата на възникване на изворите у нас изниква въпросът: дали обвинението на Никола Петков не е съзнателно търсен и изведен аргумент в очернянето на врага.

¹⁰² КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 10а.

¹⁰³ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 2а.

¹⁰⁴ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 18а.

¹⁰⁵ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 135а.

¹⁰⁶ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 4, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 19а.

¹⁰⁷ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 135а.

¹⁰⁸ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 32а.

¹⁰⁹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 4, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 44а.

¹¹⁰ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 10 Д, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 24а.

¹¹¹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 10 Д, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 23а.

¹¹² КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 54а.

¹¹³ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 56а.

Прилагат се и сведения за връзки на Николаев с други земеделски дейци. Резидент „Академик“ донася за познанството му със Сава Чукалов, който „минава за земеделец“¹¹⁴. Държавна сигурност прихваща изпратено през май 1952 г. писмо до Николаев. Негов адресант е Иван Христонов, член на ЦК на Българския демократичен блок. Последният пише: „Вие сте ме закалили като последователен сторожник на БЗНС“. Следва покана към Николаев да се включи в борбата срещу комунизма като координира действията от София и поддържа връзка с Димитър Гичев, Муравиев, Димов и Мушанови¹¹⁵.

Освен това Всеволод поддържа контакти и с Трайчо Костов, на когото разчита за освобождаването на Димитър Гичев¹¹⁶. Е. Немиров дори твърди, че пред него Всеволод се хвали, че е приятел и на Добри Терпешев¹¹⁷. Установен е контакт на Всеволод Николаев с представители на Задграничния централен комитет – „обединение на гичевисти и демократи“¹¹⁸. Всеволод се обявява и против идеята за създаване и развитие на трудово кооперативните земеделски стопанства. Според него това е „държавнически капитализъм“ и „ограбване на народа“¹¹⁹. На всичко отгоре слуша „Гласа на Америка“ в 21.45 ч.¹²⁰ Следи речите на Айзенхауер, като „се кани грозно на болшевиките“¹²¹. Освен това получава и препоръки от антикомунистите да слуша радио „Горяне“¹²².

Цветан Кристанов определя Всеволод като „безпартиен“ и допълва, че е „далеч от марксизма ленинизма“¹²³. Дори „не е чел Маркс, нито Ленин“¹²⁴. Следват учудвания на партийни активисти как иска „да минава за марксист, без да е чел марксистическа литература“¹²⁵. Определен е като „истински враг на комунизма“: „мрази комунистите и ги счита негодни“¹²⁶. Информатор „Дипломат“ твърди, че „самият Николаев никога не е бил партиец и няма понятие що значи членство в Партията“¹²⁷. Тодор Павлов също отбелязва, че Николаев няма претенции „да се представя като историк-марксист“¹²⁸. Павлов споделя също, че Всеволод „не е комунист, нито ще бъде такъв, но въпросът е

¹¹⁴ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 10а.

¹¹⁵ КРДОПБГДСРСБНА, м. Д, т. 6, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 3а.

¹¹⁶ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 45а.

¹¹⁷ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 10 Д, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 24а.

¹¹⁸ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 4а.

¹¹⁹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 4, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 105а.

¹²⁰ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 62а.

¹²¹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 208а.

¹²² КРДОПБГДСРСБНА, м. Д, т. 6, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 3а.

¹²³ ЦДА, Ф. 2092К, оп. 1, а. е. 272, л. 1а.

¹²⁴ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 149а.

¹²⁵ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 1, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 1а.

¹²⁶ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 136а-137а.

¹²⁷ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 73а.

¹²⁸ Павлов, Т. Предговор. // Николаев, Вс. Хрониката на Жофруа дьо Вилардуен..., с. xi.

там, че той върши работа, за която си има съответно ръководство”¹²⁹. Пред Е. Немиров Всеволод казва, че „не е никакъв марксист и въпреки това го приемали за неговите изключителни научни дарби”¹³⁰. Самият Всеволод се хвали пред акад. Даки Йорданов, че е по-добър от самите комунисти и може да стане член на БКП, ако желае, но работата, която му е възложена, изисква той да остане безпартиен и „като такъв да може да се вре тук и там и така по-добре да върши онова, което има да прави”¹³¹. Агент „Кораб” пък донася за проведен разговор с Всеволод, в който последният споделя, че не иска да става партиец, защото „характерът му бил такъв и такава желязна дисциплина не му подхожда, това са точно думите му” – „мен ме интересува, казва, само науката”¹³². Друг път пък на същия въпрос, защо не е партиец, отговаря: „Аз този терор не мога да оправдая”¹³³.

Информатор „Квартирник” на 23 май 1949 г. донася, че Всеволод „е подал заявление в 29-та низова ОФ организация, за да бъде приет за член”¹³⁴. В служебния личен формуляр на Николаев в Държавна сигурност е записано, че той е редовен член на ОФ-София от 1948 г., както и член на Профгрупата при БАН¹³⁵. През 1950 г. по ОФ линия му е възложена унизителната задача да събира отпадъци от хартия¹³⁶. Информатор „Архимед” чрез резидент „Славянски” съобщава, че Всеволод споделя на Милко Борисов от Природо-математическия факултет, че „още в миналото той бил марксист. Бил уволнен заради това от Пловдивската семинария, където бил преподавател”¹³⁷. Пред свещеник Игнат Христаков Игнатов Всеволод също заявява, че е „комунист” и че дори е „взел участие в арестуването на разни лица в гр. Ботевград, където е бил евакуиран”¹³⁸. Пред Борис Темков Всеволод също твърди, че вярва в марксизма и че го счита за „истинска наука”¹³⁹. Според едно донесение „макар че не бил марксист, знаел да заблуди, че книгите му са марксистически”¹⁴⁰. Така например в неговото изследване върху дейността на охридския архиепископ Теофилакт се вижда, че

¹²⁹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 2а.

¹³⁰ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 10 Д, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 24а.

¹³¹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 3а.

¹³² КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 165а.

¹³³ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 215а.

¹³⁴ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 49а.

¹³⁵ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 68б.

¹³⁶ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 110а.

¹³⁷ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 51а.

¹³⁸ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 4, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 25а.

¹³⁹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 103а.

¹⁴⁰ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 128а.

Всеволод се опитва да твори в наложените марксистически идеологически рамки, например чрез разгръщането на наратива за „класовата борба“¹⁴¹.

В документите на Държавна сигурност се изтъква и неговото отрицателно отношение към „народната власт“¹⁴². Неговата домашна помощничка Анка Рамова донася, че Всеволод не харесва комунистическия строй, защото „притиска хората, които нямат свобода“: „Той наричаше комунистите ограничени хора“. Дори си представя държавата след падането на комунистическия строй: той като министър-председател, Анка като негова секретарка, Георги Богоявленски като секретар на някоя легация, а властта да е в ръцете на селяните¹⁴³. Дава се за пример и една негова сказка, която той държи още през 1927 г. на тема „Избиването на руското имперско семейство от болшевиките“, а през 1931 г. пък порицава „народното студентство“ и комунистите по повод студентските вълнения против Цанков, казвайки че комунизмът в България ще дойде чак след 300 години¹⁴⁴. Освен това се посочват и следните негови думи от юни 1950 г.: „За католиците това, което каже папата е закон, а за комунистите думите на Сталин. За църквата най-голям враг са еретиците, а за комунистите – левите и десни сектанти. За католиците е задължително присъствието на литургия, а за комунистите – на събрание. Католиците като съгрешат се изповядват, а комунистите се самокритикуват“¹⁴⁵.

Е. Немиров донася: „Казваше ми, че нямало у нас учени, били те по-стари или сегашни. Единствената история на България била тая на Иречек и то защото Иречек бил чужденец, от българи нищо не могло да излезе“¹⁴⁶. Всеволод отбелязва, че не трябва да се пренебрегва онова, което могат да дадат в своята работа старите кадри, понеже те имат дълъг опит и натрупани познания. За младите Николаев отбелязва, че те трябва да бъдат скромни и упорити в усъвършенстването си¹⁴⁷. Резидент „Академик“ донася, че Всеволод се изказва срещу Александър Бурмов и Владимир Георгиев: „Разни довчерашни фашисти и хитлерови храненици изгониха от Университета нашите достойни и именити учени, за да им вземат местата“¹⁴⁸. Тази подмяна в академичните

¹⁴¹ **Николаев, Вс.** Феодални отношения в покорената от Византия България, отразени в писмата на Теофилакт Охридски, архиепископ Български. София, 1951, с. 12.

¹⁴² КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 4, ф. ППРаз., а. е. 2673, л. 64а–65а.

¹⁴³ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 4, ф. ППРаз., а. е. 2673, л. 109а.

¹⁴⁴ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. ППРаз., а. е. 2673, л. 1а.

¹⁴⁵ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. ППРаз., а. е. 2673, л. 4а.

¹⁴⁶ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 10 Д, ф. ППРаз., а. е. 2673, л. 25а.

¹⁴⁷ Информация в сп. „Исторически преглед“ за съвещанието на историците. // *Съдът над историците: Българската историческа наука. Документи и дискусии 1944–1950*. Съст. **Мутафчиева, В., В. Чичовска, Д. Илиева, Е. Нончева, Зл. Николова, Цв. Величкова**. София, 1995, 393–394.

¹⁴⁸ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ППРаз., а. е. 2673, л. 17а.

среди е отразена в историографията, като някои автори като Асен Игнатов допускат, че всъщност новите марксистически университетски кадри са водени от стремеж „именно *те*, а не „буржоата“, да бъдат хората, които ще водят „буржоазен“ живот”¹⁴⁹. Съветският гражданин Христофор Алексиев Клопов си спомня, че Всеволод е посещаван в дома си от „старите академици” Стоян Романски, Димитър Дечев и Иван Дуйчев. „Както той сам признаваше, групи около себе си така наречения реакционен кръг в Академията. (...) Той сам ми е казал, че представлява от себе си една гранитна скала, която попречва на новите хора в Академията да смажат реакционната група”¹⁵⁰.

Една от основните линии, която Държавна сигурност следи, е неговото „реакционно настроение”. В документите той директно е наречен „реакционер”¹⁵¹. Твърди се, че разчита на своите приятели и колеги „реакционери” за кариерното си издигане. Така според резидент „Академик” „реакционерът” акад. Стоян Романски е сред хората, които подкрепят кандидатурата на Всеволод за уредник в Института за българска история към БАН. Доносникът стига до този извод на основа на „честите ежедневни срещи между двамата напоследък”. Книгата му „Хрониката на Жофруа дьо Вилардуен: Завладяването на Цариград” пък е издадена и „оформена” от друг „реакционер” Страшимир Славчев¹⁵². Всеволод дружи и с други „реакционери” и „фашисти” като Ради Василев, Вергил Димов, Димитър Гичев, екзарх Иван Гаруфалов, акад. Кръстю Миятев и отец Озон Дампера. Във връзка с обвиненията, че поддържа контакти с тях, Николаев казва: „Аз не мога да бъда подлец. Мои приятели искат помощ, аз не мога да им откажа. Аз съм морален човек. Може да имам грехове, но един човек като мен не може да разсъждава така”¹⁵³. Агент „Стоян” нарича всички тези, които са в обкръжението на Николаев, „бивши хора”¹⁵⁴. За този период това е обезпокоително обвинение, предвид че „бившите хора” са мислени като „истинския класов враг на Комунистическата партия”¹⁵⁵. Александър Бурмов донася: „С появата на Николаев в БАН тези другари, заедно с още неколцина комунисти и с една голяма група реакционери образуваха мощна партия в Академията, която определя нейните съдбини. По мои впечатления зад тази организация има нещо нечисто”¹⁵⁶.

¹⁴⁹ Игнатов, А. Психология на комунизма. София, 1991, с. 41.

¹⁵⁰ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 4, ф. ППРаз., а. е. 2673, л. 104а.

¹⁵¹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. ППРаз., а. е. 2673, л. 11а.

¹⁵² КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ППРаз., а. е. 2673, л. 3а.

¹⁵³ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ППРаз., а. е. 2673, л. 214а.

¹⁵⁴ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ППРаз., а. е. 2673, л. 308а.

¹⁵⁵ Лилков, В., Хр. Христов. Бивши хора..., с. 14.

¹⁵⁶ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. ППРаз., а. е. 2673, л. 57а.

Сред „реакционерите”, с които Всеволод се заобикаля, се вижда и името на Иван Дуйчев. Василка Тъпкова си спомня, че получава нареждане лично от Николаев да напише „едно писмо до Иван Дуйчев, с което му се известяваше, че се привлича като сътрудник към института”¹⁵⁷. Прави впечатление, че във „Феодални отношения в покорената от Византия България, отразени в писмата на Теофилакт Охридски, архиепископ Български” Николаев се позовава и на изследванията на Васил Златарски и на Дуйчев. Всеволод не вижда в какво отношение Дуйчев трябва да бъде по-горе по критика от една плеяда имена, свързани с немските власти преди 9 септември 1944 г.¹⁵⁸ В рапорт от 10 май 1949 г. за Дуйчев е написано: „Всеволод Николаев много се стреми да го има под ръка и има високо мнение за неговата квалификация и за работата му”¹⁵⁹. Това се случва на фона на обвиненията, които отправя Александър Бурмов към Дуйчев на заседанието на партийната група на Института за българска история към БАН, че медиевистът „не желае да се преориентира искрено”¹⁶⁰. В изследването си за охридския архиепископ Теофилакт Николаев дори цитира и подготвената рецензия на Дуйчев, без да я подлага на типичната за времето си критика¹⁶¹. Веселин Хаджиниколов си спомня: „По онова време се говореше настойчиво, че преводът на спомените на Жофруа дьо Вилардуен, издадени от Николаев, били преведени от старофренски от Ив. Дуйчев”¹⁶². Междувременно Христофор Клопов твърди, че Николаев помага на Дуйчев да бъде назначен в Института по българска история¹⁶³. По този начин се разкриват желанието на Всеволод да създаде ядро от съмишленици в Института и зависимостите в академичната общност. Василка Тъпкова разказва още, че „един ден обаче, Всеволод Николаев и Иван Дуйчев се скараха по проблема за ролята на траките преди идването на славяните в нашите земи и как Дуйчев е отразил този проблем в една своя някогашна студия. Всеволод толкова се разгорещи, че вдигна стол срещу Дуйчев. Иван Снегаров, който присъстваше, се спусна да възпре Николаев, а горкият Косев гледаше като изумен”¹⁶⁴. За този случай и Вера Мутафчиева пише: „Така, по свидетелски показания, при спор с клетника И. Д. тежкотоначният кардинал вдигнал с една ръка масивен стол и се упътил срещу оногова вегетарианеца, толстоиста и изобщо безобиден немарксист.

¹⁵⁷ **Тъпкова-Заимова, В.** Началото. // *Балканистиката е моят живот: (Не)познатата проф. Василка Тъпкова-Заимова.* София, 2020, с. 21.

¹⁵⁸ Стенограма от съвещанието на историците..., с. 342.

¹⁵⁹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 26, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 6а.

¹⁶⁰ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 100а.

¹⁶¹ **Николаев, Вс.** Феодални отношения в покорената от Византия България..., 5–6.

¹⁶² **Проданов, Н.** Малко известни български историци. 5. Всеволод Николаев..., с. 208.

¹⁶³ Пак там, с. 210.

¹⁶⁴ **Тъпкова-Заимова, В.** Началото. // *Балканистиката е моят живот: (Не)познатата проф. Василка Тъпкова-Заимова.* София, 2020, с. 23.

Институтският секретар, тежък петдесетина кила, храбро се хвърлил между дискутиращите и предотвратил иначе сигурното поражение на И. Д.¹⁶⁵ Въпреки този инцидент Дуйчев и Всеволод „си останаха пак верни приятели“¹⁶⁶. Домашната му прислужница Анка дори твърди, че е чувала „проф. Дуйчев и Войнов да съветват професора да не държи остър език против своите колеги, защото и те са като него и имат знания и трудове“¹⁶⁷.

Особено критичен Всеволод е към Александър Бурмов в три направления – всекидневни, политически и научни. Николаев припомня, че преди 9 септември 1944 г. Бурмов ръководи т. нар. „исторически календар“ по Радио София. Твърди също, че Бурмов се опитва да насили една студентка¹⁶⁸. Всеволод обвинява Бурмов, че „нищо не разбира от средновековна история, че е селяндур и овчар, че жена му била еди каква си“¹⁶⁹. Сред обвиненията на Всеволод към Бурмов е и това, че „всичко писано от него за Христо Ботев било без научна стойност“. Отрича Бурмов да е „средновековен историк“ и го съветва да отиде на консултации при Иван Дуйчев¹⁷⁰. Бурмов също не остава назад, особено след като избирането на Всеволод за член-кореспондент на БАН подкопава кандидатурата му¹⁷¹. Непосредствено след събитията от септември 1944 г. и след излизането на един текст на Николаев в „Работническо дело“ Бурмов пише на редакцията на вестника, че „Николаев е съмнителна личност“ и че „мястото му едва ли е в органа на Партията. Оттогава не му дадоха вече място там“¹⁷². Бурмов продължава с критиките към Николаев, като определя Всеволод като „попски агент“, който скоро щял да бъде зад решетките и че нищо не разбира от история¹⁷³. Между другото Димитър Косев отбелязва, че „другарят Бурмов влага личен елемент при критиката“ към Николаев¹⁷⁴.

Всеволод дори е определен като „буржоазен идеалист без научна ерудиция и шмекер“¹⁷⁵. В рапортите на Държавна сигурност не случайно е изтъкнато, че дори и тези, които той защитава, не го зачитат и не го приемат на сериозно. Дуйчев и Бешевлиев го наричат „Уста Бендер“, като донасящият пояснява, че това е човек, който използва

¹⁶⁵ Мутафчиева, В. Бивалици. III. Пловдив, 2009, с. 49.

¹⁶⁶ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 58а.

¹⁶⁷ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 38, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 10а.

¹⁶⁸ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 20а.

¹⁶⁹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 131а.

¹⁷⁰ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 132а.

¹⁷¹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 12а.

¹⁷² КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 51а.

¹⁷³ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 131а.

¹⁷⁴ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 105а.

¹⁷⁵ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 4, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 55а.

положението си да се издига, без да притежава нужните качества за позицията, към която се е устремил. Посочва се, че дори самият Дуйчев го смята за „парвеню в науката”¹⁷⁶. Още тук проличава, че донасящият е слабо подготвен и не познава кой е героят от „Златния телец” (1931) Остап Бендер. Това води след себе си въпроса, какво точно е чул и как го възпроизвежда през разубаването. Липсват автентични документи от снети сведения и/или разпити от Дуйчев и Бешевлиев, които да потвърдят или отхвърлят едно подобно твърдение.

„Уличава се в полова извратеност”: Хомосексуалист

Освен всичко друго „моралното запазване” на Всеволод е под въпрос. За разлика от новите историци марксисти, които „не пият, не пушат, морално запазени са”¹⁷⁷, Николаев е изведен като „много лош син – тормозеше майка си и биеше баща си”¹⁷⁸. Е. Немиров дори донася, че „веднъж баща му ми се оплака от вулгарното държание и дреболии на сина си Всеволод Николаев”¹⁷⁹. На всичко отгоре „има слабост към хубавите напитки”¹⁸⁰.

Сред „провиненията” му, в които партийните активисти и агенти от Държавна сигурност съглеждат някакви „буржоазни остатъци”, е неговата нестандартна сексуална ориентация. Иван Венедиков си спомня: „За този натрапчив до арогантност човек се разказваха истории за връзки с мъже, в които той играеше пасивна роля”¹⁸¹. В справка от 19 ноември 1948 г. е записано, че „често е устройвал срещи в дома си с интимни негови приятели”: „Уличава се в полова извратеност”¹⁸². Важно е да се спомене, че корените на тази „полова извратеност” всъщност се търсят още в ученическите му години във Френския католически колеж „Свети Августин”. В една „Сводка относно влиянието на чуждата религиозна пропаганда сред католиците” Иван Митрев съобщава, че възпитанието в тези френски католически колежи е поверено на монаси и монахини, които „извратяват младите души и не малки са случаите на завършилите колежите да станат монаси и монахини, обществено не полезни елементи или да придобият полова извратеност”¹⁸³.

¹⁷⁶ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 4, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 55а.

¹⁷⁷ ЦДА, ф. 142, оп. 27, а. е. 881, л. 17а.

¹⁷⁸ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 113а.

¹⁷⁹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 10 Д, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 25а.

¹⁸⁰ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 6, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. П31а.

¹⁸¹ **Венедиков, Ив.** *Познайте ги по делата им...*, с. 312.

¹⁸² КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 6а.

¹⁸³ Сводка относно влиянието на чуждата религиозна пропаганда сред католиците. // *Държавна сигурност и вероизповеданията. Ч. II. Мюсюлманско изповедание и Католическа църква в България (1944–1991): Документален сборник.* София, 2017, с. 295.

В донесенията четем: „В морално отношение Всеволод Николаев има позорната слава на хомосексуалист или по-точно според неговите думи и тези на неговите партньори – пасивен педераст. Посещават го войници и католически свещеници, някои от които са казали, че са ходили при него, понеже бил педераст. Сам той признавал, че е такъв, заявявайки, че това не е лошо и не уронва престижа на един интелигентен човек”¹⁸⁴. Подобно нещо е заявил и на Пантелей Матеев Карасимеонов, когато последният уж на шега подхвърлил на Николаев, че е хомосексуалист¹⁸⁵. Един от свещениците, излизачи от квартирата на Николаев, е притиснат от Държавна сигурност и заставен да каже какво са правила. Тогава духовникът обяснява, че Николаев е пасивен хомосексуалист и заедно са в интимни отношения¹⁸⁶. Подобни деяния „обектът” води в стаята си на ул. Люлин 7 и с католически свещеник с псевдоним „Купен”¹⁸⁷. На „интимни вечери” в квартирата му на ул. Шипка 13 дори кани и Жорж Ото и Пиетро Винчи. На тях – „при интимна обстановка” – разискват въпроси около политиката на Отечествения фронт и международното положение”¹⁸⁸.

Предвид донесенията за неговите хомосексуални наклонности, Държавна сигурност решава да „използва тази негова слабост за внедряване на агент-хомосексуалист”. Срокът за това е определен най-късно до 10 март 1952 г.¹⁸⁹ Твърди се, че е и в интимни отношение с гвардейския поручик Биньо Николов и със сина на българския пълномощен министър в Москва Найденов¹⁹⁰. Информаторите не спират с доносите си в това отношение, че „Николаев е забелязан да идва често с млади момчета” и „имал наклонности като педераст”¹⁹¹. В това отношение ръководството на ДС е категорично: да се следи всяка една стъпка на Николаев и да се осъществи контакт с всеки един негов партньор. Като част от тези разпоредби резидент „Академик” донася, че на 14 юни 1949 г. в 18.40 ч. в Ректората засича Всеволод Николаев, хванат под ръка с проф. Евгени Каменов и настойчиво уговарящ последния: „...ала разберете: това е въпрос на човечност...”¹⁹² Информатор „Мики” донася, че още докато Всеволод работи в „Сердика филм” АД „го посещаваха разни младежи, с които той се затваряше в стаята си по цели часове”¹⁹³. Агент „Родопи” също донася, че Георги Тодоров познава Всеволод

¹⁸⁴ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 9а.

¹⁸⁵ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 91а.

¹⁸⁶ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 16а.

¹⁸⁷ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 30а.

¹⁸⁸ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 31а.

¹⁸⁹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 51а.

¹⁹⁰ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 119а.

¹⁹¹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 120а.

¹⁹² КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 57а.

¹⁹³ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 32а.

Николаев като „педераст”¹⁹⁴. Едно донесение от 1950 г. твърди, че „въпросите по педерастията го крайно много вълнуват и почти открито си изказва предпочитанията към млади момчета. От тях най-много предпочита войници и юнкери. Ходи често на баня и така се среща с такива извратени типове, с които прави приятелство. Освен това често ходи към 18 ч. привечер в клозета на площад Ленин и там причаква младежи, които отиват по малка нужда и си избира по някой с по-едър пенис, от което изпитва голямо удоволствие”¹⁹⁵. Информатор „Дипломат” заключава, че е „безнадежден педераст, който общува само с мъже”¹⁹⁶. Подобно е и заключението на информатор „Плафон”: „Виждал съм го по клозетите на площад „Ленин” и градината до централната баня. Движи се с двама негови приятели. Единият от тях се казва Саков, а другият го наричат Италианката”¹⁹⁷. Агент „Милев” донася думите на съколежаните на Всеволод Никола Вълков и Тодор Шишков, че Всеволод е хомосексуалист, но все пак допълва, че „това твърдение подлежи на проверка и трябва да се вземе под резерва”¹⁹⁸. Донесено е, че „разхожда с автомобил млади момчета, предимно ученици, със съмнителни морални цели”¹⁹⁹. Е. Немиров също донася: „Случи ми се обаче веднъж дважд да го виждам да влиза у дома си прегърнат с някакви млади момчета”. Немиров продължава: „Един път, когато го посетих да искам да ми услужа с работа в института, у дома си той ми показа една картина на гола жена, като забеляза, че това е само за гледане, а един сериозен мъж можел и трябвало да се задоволи само с мъж, понеже това било по-естествено. Жената имала единствената заслуга гдето раждала деца, а мъжът за задоволяване могъл и трябвало да търси само мъж”²⁰⁰. Немиров дори научава при разговор с Никола Мавродинов, че срещу Николаев е заведено в Академията изложение за педерастия с момчета²⁰¹. На 29 септември 1950 г. пък му е изпратено анонимно писмо от някой си Сергей, което е засечено от Държавна сигурност: „Цялата махала говори за теб, че си педераст. Как не те е срам? Всички колеги се отвращават от теб! Ти си шпионин и скоро ще те очистим! Сергей!”²⁰² Анонимен източник споделя, че „не съм го виждал често с жени. В миналото знаая, че имаше отношения с Рада Николаева – дъщеря на ген.

¹⁹⁴ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 70а.

¹⁹⁵ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 128а.

¹⁹⁶ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 135а.

¹⁹⁷ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 141а.

¹⁹⁸ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 159а.

¹⁹⁹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 278а.

²⁰⁰ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 10 Д, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 25а.

²⁰¹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 10 Д, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 25а–26а.

²⁰² КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 6, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 123а.

Николаев. Имаше съмнително поведение и с икономката си, която живееше при него, когато родителите му не бяха в София”²⁰³.

За всички тези обвинения в хомосексуализъм трябва да се има предвид настроенята в традиционното и консервативно българско общество, представители на което са и информаторите на ДС, и пропагандата на БКП за морално пропадналите западници. Неговата нестандартна и неприемлива сексуална ориентация всъщност е пример, вероятно съзнателно търсен и извеждан от социалистическите власти, за да покажат моралното разложение на Запада. В тази връзка се изтъкват и връзките, които има Всеволод с Франция, Италия, Швейцария, Великобритания и най-вече със Съединените американски щати, както и недоказаните обвинения в сексуални практики с български католически свещеници. Подмятането на слухове за връзки със съветски войници и млади български момчета, в някои случаи дори ученици, идват да покажат символично опита на Запада да се внедри чрез свои „агенти” в Източния блок и да поквари българската младеж. По този начин се извеждат бинарната опозиция „родно-чуждо”, особено видима в периода на социализма, и се очертават границите между „нас” и „другите” съобразно установените в социалната група правила за почтено поведение. По този начин заплахата за подкопаване и ликвидиране на затвърдили се хетеросексуален ред представлява преди всичко и най-вече опасност и за обществено-политическия ред, установен в Народна република България. Като агент на чуждите служби, за какъвто е обвинен Всеволод Николаев, той е представен като добре усвоил чуждите за българите порочни практики.

„Неграмотен в науката дилетант”: Научни тези

На последно място и то доста бегло Държавна сигурност се интересува от неговите научни тези. Видимо обикновените информатори, изключително заети с изясняване на сексуалната ориентация на „обекта” и допускащи елементарни граматически и лексикални грешки в писмените си донесения, не разбират това, което той пише, и не правят и елементарни опити за противопоставяне с научни аргументи. Отричането в повечето случаи идва от вербуваните представители на БАН, но отново без ясни и точни научни доводи. Така поставен въпросът се нуждае от задължителното уточнение, че включването на тази част не цели да реабилитира Всеволод Николаев като учен и да го

²⁰³ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 283а.

издигне на пиедестал като светило в историческата наука, а да покаже нежеланието и вероятно невъзможността на тогавашните представители на Академията да се противопоставят на едни откровено паранаучни твърдения.

Преди да преминем към представяне и анализиране на застъпления в документите на Държавна сигурност образ на Всеволод Николаев като учен е нужно да отбележим едни наши впечатления върху работата му. Въпреки липсата на автентични извори и вероятно приемайки кореспонденцията на папа Инокентий III с българския владетел Калоян за стопроцентова истина (без да я подлага на критически анализ в контекста на нейното възникване), приближеният на Тодор Павлов „професор” заключава, че Самуиловата държава е подчинена църковно на папата. Марксистическият медиевист уверено твърди също, че римската курия дава на българския духовен водач от времето на Самуил титлата „архиепископ на Първа Юстиниана”, защото „чрез възстановяването на старата западна архиепископия, основана от папа Вигилий по искането на самия император Юстиниан Велики, римската курия създавала отново най-убедителното основание за своите претенции върху Балканския полуостров чрез възстановяването на една архиепископия, която от 532 г. сочи правата на курията върху Империята”²⁰⁴. Николаев посочва, че този цитат е взет от Бонския корпус от 1835 г.²⁰⁵ С д-р Димитър Атанасов обаче не успяхме да открием такъв цитат в това издание, което допълнително проблематизира творчеството на Николаев.

За разлика от своите български колеги от БАН Всеволод Николаев среща подкрепа в лицето на проф. Андре Жирар, който твърди, че Всеволод е „вещ познавач” на средновековното минало²⁰⁶. Българският католически екзарх също отбелязва, че неговите трудове са „заслужено оценени” от римските научни среди²⁰⁷. Директорът на Археологическия музей в София Димитър Димитров намира, че Всеволод „има известни качества за изследвач, чиято работа може да бъде от полза за нашата история”²⁰⁸.

Всеволод Николаев си навлича печалната слава с тезата си, че Мадарският конник е издигнат от персийския цар Дарий по време на похода му на север от река Дунав срещу скитите през 514 г. пр. Хр.²⁰⁹ На 25 юни 1948 г. дори изнася публичен доклад на тема „Един паметник на Ахеменидите в България – Мадарският конник цар

²⁰⁴ **Николаев, Вс.** Феодални отношения в покорената от Византия България..., 64–65.

²⁰⁵ **Nicetae Choniatae.** Historia. Bonnae. II. 1835, p. 421–422.

²⁰⁶ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 99а.

²⁰⁷ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 1а.

²⁰⁸ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 116а.

²⁰⁹ **Венедиков, Ив.** Познайте ги по делата им..., с. 314; **Тъčkова-Заимова, В.** Началото. // *Исторически преглед*, 1-2 (1998), 52–53.

Дарий I²¹⁰. През следващата година този си доклад Всеволод публикува в Прага²¹¹. Според донесение на агент „Методи“ Всеволод извежда Мадарския конник като „елино-персийски със съвсем друга цел“ – „да разчисти терена за своята излюблена тема – всемогъществото на Папството и неговата огромна роля в развитието на Европа и света и на Балканите по-специално още от времето на папа Николай I“²¹². По повод на тезата му за Мадарския конник е проведен разговор между проф. Петър Динеков и Никола Мавродинов, чието съдържание е предадено от информатор „Мавро“. По време на разговора Динеков казва: „На какво го обърнаха в Академията? Вместо да се прави наука, изнасят се ненаучни доклади като на Всеволод Николаев и Крънджалов“²¹³. Тодор Павлов се опитва да защити Николаев като заявява, че с тезата на Всеволод за персийския характер на Мадарския конник в България започва развитието на „Грековско-Державиновско-Сталинската наука“²¹⁴. Партията обаче съглежда, че зад Всеволодовата теза за Мадарския конник всъщност „прозираха и папското отричане на културата на византийския свят, към който принадлежи средновековната българска държава“: „Ние сметнахме, че трябва, като партийни членове и научни работници, да се обърнем към партийните инстанции и поискаме тяхната намеса за спиране на подигравката с науката“²¹⁵.

Сред другите притеснителни за Партията негови тези е и тази, че братята Петър и Асен са български боляри от царски произход²¹⁶. Книгата му „Потеклото на Асеновци и етническият характер на основаната от тях държава“ е отговор на застъпените от румънския историк Йорга тези, че Асеновци произхождат от румънски (влашки) род²¹⁷. За този му труд Йордан Иванов в доклада си по заявлението на Всеволод до БАН за назначаване като научен сътрудник пише, че е „добра компилация на известни вече работи, но не внася нищо ново научно за разгледания въпрос“²¹⁸.

За книгата му „Хрониката на Жофруа дьо Вилардуен: Завладяването на Цариград“ Мавродинов директно го обвинява в плагиатство²¹⁹. Според Николаев папа Иннокентий III по време на Четвъртия кръстоносен поход е движен от морални подбуди и стремежи за спасяване на „тогавашния християнски свят“, на „християнската

²¹⁰ ЦДА, Ф. 1680К, оп. 2, а. е. 443, л. 1.

²¹¹ Живкова, Н. Усмиряване на разума..., с. 175.

²¹² КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. ППРаз., а. е. 2673, л. 104а.

²¹³ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ППРаз., а. е. 2673, л. 18а.

²¹⁴ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. ППРаз., а. е. 2673, л. 11а.

²¹⁵ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. ППРаз., а. е. 2673, л. 12а.

²¹⁶ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. ППРаз., а. е. 2673, л. 7а.

²¹⁷ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. ППРаз., а. е. 2673, л. 129а.

²¹⁸ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. ППРаз., а. е. 2673, л. 3а.

²¹⁹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ППРаз., а. е. 2673, л. 23а.

култура”, на „западноевропейската цивилизация” от югоизтока. За това Бурмов е категоричен: „Такива твърдения досега не са посмели да изкажат дори най-реакционните буржоазни учени”²²⁰. Всеволод дори нарича папа Инокентий III „един от най-великите мъже на Европа”²²¹. Йордан Иванов пък открива доста географски неточности във Всеволодовите бележки в началото на „Хрониката”, което го кара да си мисли, че авторът не познава достатъчно добре изворите и резултатите от археологическите проучвания. Всичко това дава повод на Иванов да заключи, че „Хрониката на Жофруа дьо Вилардуен: Завладяването на Цариград” и „Потеклото на Асеневци и етническият характер на основаната от тях държава” „нямат квалификация за строго научни текстове”²²².

Резидент „Академик” заключава, че Всеволод „няма никаква склонност на научна работа”²²³. Информаторът е категоричен, че Всеволод е „отличен предприемач на псевдонаучни предприятия и комбинации”²²⁴. Привеждат се и думите на Христо Гандев, че Всеволод „няма подготовка”, „не е учен”²²⁵. Всеволод дори е наречен „неграмотен в науката дилетант”²²⁶. Александър Бурмов е категоричен: „Всеволод Николаев не е никакъв учен и няма нищо общо с науката”, като на всичко отгоре „прокарва реакционни възгледи в книгите си”²²⁷. В. Хаджиниколов допълва, че Всеволод „постоянно величае западната наука”²²⁸. Пред агент „Дамянов” Иван Снегаров споделя, че Всеволод е „шарлатанин, който измъчва науката”²²⁹. Трябва да се отбележи, че всъщност предложението Николаев да започне работа на щат в БАН идва от Снегаров и Гаврил Кацаров. За Снегаров софийският адвокат Никола Найденов донася лично пред Вълко Червенков: „Освен 30-годишното му непрекъснато писане на статии върху Охридската архиепископия Снегаров нищо не е допринесъл за развитието на българската историческа наука, беше и си остава теолог по занимание и всичките му „трудове” са пропити от идеалистическата попщина на един професор от Богословския факултет”²³⁰. Всичко това дава основание достоверността на думите на агент „Дамянов” да бъде поставена под въпрос.

²²⁰ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 55а.

²²¹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 104а.

²²² КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 4а–6а.

²²³ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 12а.

²²⁴ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 13а.

²²⁵ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 22а.

²²⁶ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 11а.

²²⁷ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 100а.

²²⁸ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 104а.

²²⁹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 310а.

²³⁰ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. ППраз., а. е. 2673, л. 33а.

В доклада си „Един латински надпис от цар Борис I в Преслав” Всеволод твърди, че княз Борис издига в Преслав църквата при Гебе клисе и я отрежда на папската мисия, която в края на 866 и началото на 867 г. пребивава в България начело с епископите Формоза и Павел. За увековечаването на този акт княз Борис заповядва да се „изреже” възпоменателен надпис, който да бъде вграден над входа на църквата. Станчо Станчев не е съгласен с тезата на Николаев, че надписът е от IX в. и твърди, че надписът е по-стар – от V или VI в.: „Той прави попълването на надписа по съвсем произволен начин”. Според Николаев княз Борис се самоидентифицира като „*Servus pontifici maximi*”, т. е. роб на великия първосвещеник (папата). Според историка Римската църква играе изключителна роля за „засдравяването на новата християнска славяно-българска държава”: „Той смята, че титлата гех, която е била дадена от папа Николай на Борис и която, според него, е нещо повече от ἄρχων, дадена му от страна на Византия, утвърждавала решително международното положение на българския владетел”²³¹. Станчо Станчев определя за „абсурден” и факта, който изтъква Николаев, че Борис издига църква в Преслав, т. е. „градът, който се оформя като център едва при Симеон”²³².

Бурмов също се спира върху опита на Николаев да изведе произхода на българската държава от римската държавна традиция. Бурмов пише, че „това безобразие” няма „нищо общо с марксистко-ленинската теория за държавата”²³³. Информатор „Мавро” пък донася за изречените пред него думи от Веселин Бешевлиев, че Всеволод „говорел просто глупости и водел папска пропаганда – разправял, че българите приели християнството от Рим, че св. Климент бил папски пратеник, че кирилицата била създадена под папско влияние”. Докладвано е, че подобни „глупости” Всеволод говори и на едно заседание в Археологическия институт – „за църкви от втори и трети век”. Информаторът пояснява: „такива църкви няма”²³⁴. На всичко отгоре Всеволод възприема „абсурдния факт”, че „единствено папската курия е благоприятствувала развитието на славянската писменост”. Разпространителите на славянската писменост той смята за покровителствани от папата²³⁵. Информатор „Мавро” извежда и някои неточности в изказа на Всеволод като „графиолози” вместо „епиграфи”, „капачка” вместо „хаста”²³⁶.

²³¹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 29а–30а.

²³² КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 31а.

²³³ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 55а.

²³⁴ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 14а.

²³⁵ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 31а.

²³⁶ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 19а.

Само е споменато без подробности в документите, че Николаев открива „старинна плоча с гръцки надпис” в с. Покрован (Ивайловградско)²³⁷. На 10 февруари 1943 г. под ръководството на Николаев е разкрита гробницата на рода Валтрати, а в един от дървените ковчези той вижда архиерейски одежди и част от епископски жезъл. Това му позволява да заключи, че е открил гроба на българския католически епископ от XVII в. Петър Парчевич. В историографията не липсват и хипотези, че всъщност Николаев просто си приписва заслуги на чужд гръб²³⁸. В документите по разработка „Конник” се чете: „Когато е бил в Рим, Всеволод отива в черквата, където е погребан Кирил, брата на Методия, спрял се пред един гроб без надпис и го обявил, че е бил на Парчевич”²³⁹. На 15 август 1951 г. протосингелът на Сталинска и Преславска Митрополия съобщава на архимандрит Инокентий, че Всеволод открива в храм „Успение Богородично” в гр. Сталин старинна икона от XVIII в. на св. Марина²⁴⁰.

В писмо от 4 юли 1948 г. до ЦК на БРП /к/ пише: „Николаев доказваше, напук на установленията на съветската историческа наука в лицето на учени като Б. Греков и други, и без да има за това нито един сериозен аргумент, само с голи съображения, измислици и алогични заключения, че русите получили своето кръщение от българите”. На тези негови твърдения се противопоставят историците и археолозите марксисти, изтъквайки че тезата на Николаев е „продължение на великобългарските шовинистически писания на някои наши историци преди 9 септември и главно на немския професор Кох, който беше директор на Немския научен институт в София през 1941–1942 г.” Историците и археолозите марксисти „сметнаха, че въпросът за измислиците на Всеволод е ликвидиран, че са опровергали една антинаучна теза, че са отбили един пристъп на великобългарския шовинизъм”²⁴¹.

Освен това Николаев застъпва тезата, че Самуиловата държава е подчинена църковно на папата. Бурмов анализира: „Това съвпада чудесно с позицията на титовци за западна ориентация на Югославия, в която са включени и земите на Самуил”²⁴².

„Той живееше с чувството на преследван”: Арестът

Донесенията срещу Николаев го описват като страхуващ се от преследвания човек: „Той живееше с чувството на преследван, при което въображението му още

²³⁷ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 48а.

²³⁸ **Проданов, Н.** Малко известни български историци. 5. Всеволод Николаев..., 202–203.

²³⁹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 4а.

²⁴⁰ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 8, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 170а.

²⁴¹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 7а–8а

²⁴² КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 56а.

повече усложняваше работата”²⁴³. На една среща между Николаев и негов приятел, последният му съобщава, че се говори, че Всеволод „ще бъде арестуван, откаран в концлагер и физически унищожен”²⁴⁴. Информатор „Архимед” донася чрез резидент „Славянски”, че Всеволод се оплаква, че „партийната организация при Българската академия на науките водила хайка против него”, в чиято основа той съглежда Никола Мавродинов и Александър Бурмов²⁴⁵. Дори подозира, че искат да го наклеветят, че е във връзка с Югославия²⁴⁶. През септември 1952 г. Николаев доверява на домашната си помощница: „Една мисъл непрекъснато ми се върти в главата – че може да ме арестуват”²⁴⁷. Георги Николов Георгиев споделя, че Всеволод се интересувал доста дали Държавна сигурност проявява интерес към него: „Той ми каза, че по-добре ще е за него по-малко да знаят в милицията”. В същото време се интересува и какво точно разпитват служителите на Държавна сигурност. На основа на това Георгиев си прави извода, че „той се занимава с разузнавателна и шпионска дейност”²⁴⁸.

На 29 септември 1952 г. майор Рашко Чомпалов от Държавна сигурност прави обиск на дома на Николаев съгласно заповед №195/29.9.1952 г. на началника на I управление. Иззети са четири ролки с филма „Пастор Анджели Кус”, две кутии какао, една метална кутия чай, един орден „Св. Александър IV степен”, различни книги, документи, ръкописи, снимки и брошури. Сред иззетите книжа са една книга за цар Фердинанд, протокол на I състав на Народния съд в два бележника, книга на папа Пий XIII от 1945 г., един славянски службеник. Открит е и един сигнален пистолет с 50 капсули²⁴⁹.

На 29 септември 1952 г. Всеволод е арестуван от Държавна сигурност и е обвинен в шпионаж в полза на западните разузнавателни служби. Остава в ареста за около 100 дни. Проданов твърди, че докато е в ареста, Всеволод е вербуван за сътрудник с псевдоним „Апостол”²⁵⁰. С арестуването му Александър Бурмов тържествува: „Нашият приятел Николаев няма вече да излезе от затвора”²⁵¹. След освобождаването му Всеволод споделя: „Не ми тежи толкова факта, че ме задържаха, колкото факта, че един млад човек, на когото съм помагал, говорил съм с него най-интимно, е могъл да донася

²⁴³ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 101а.

²⁴⁴ ЦДА, Ф. 2092К, оп. 1, а. е. 272, л. 1б.

²⁴⁵ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 89а.

²⁴⁶ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 117а.

²⁴⁷ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 225а.

²⁴⁸ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 76а–77а.

²⁴⁹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 71–73а.

²⁵⁰ **Проданов, Н.** Малко известни български истории. 5. Всеволод Николаев..., с. 198.

²⁵¹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 257а.

всичко на Държавна сигурност. Още не мога да дойда на себе си от този удар. Всичко, каквото съм му говорил, кога, къде, всичко ми бе казано”²⁵². Твърди още, че „в Държавна сигурност го разпитвали глупци и той така се подигравал с тях, че се наложило да бъдат сменени трима следователи, докато приключи следствието”²⁵³.

„Останах с впечатление, че може да се самоубие някъде”: Бягството

В началото на 1957 г. Всеволод Николаев поисква да бъде командирован в Париж, за да проучва старите френски исторически архиви и да издирва документи за българската история там, тъй като владее и стария, и съвременния френски език. Историческият институт обаче отказва да го командирова. Заради това Николаев решава да се обърне към министър-председателя. Така и не получава отговор, защото писмата не са изпратени институционално и са „задържани по канцелариите”. Освен това той отказва да се подчини на заповед за явяване пред заместник-председателя на БАН, за което е уволнен²⁵⁴. Василка Тъпкова си спомня: „През 1957 г., когато председател на БАН беше акад. Сава Гановски, той беше уволнен във връзка с някакви скандали, за които нямам точен спомен.” За уволнението му Тъпкова попада на кратка бележка, че е уволнен „за грубо нарушение на служебната дисциплина, за лъжи, клевети и фалшификации на служебни документи”. Изследователката продължава в спомените си: „Казва се също, че „за своите работи използваше труда на специалисти турколози и византолози, като ги експлоатираше най-безсъвестно”. Така беше! Но Всеволод даде Академията под съд и после изчезна отново, този път изчезна от България”²⁵⁵. Софийският съд отлага делото срещу БАН. Последва среща на Николаев с негов приятел, по време на която последният му съобщава, че се говори, че Всеволод „ще бъде арестуван, откаран в концлагер и физически унищожен”²⁵⁶. Със заповед №269/8.3.1957 г. заместник-председателят на БАН нарежда: „Нареждаме Всеволод Николаев да бъде изведен от състава на всички органи на Академията и нейните поделения, в които той участва”²⁵⁷.

За негово изчезване Тъпкова признава: „... бащата на Всеволод ни беше телефонираше в института, че той не се е прибрал от една екскурзия, устроена от Съюза на научните работници някъде към Вършец или Берковица. С други думи беше минал

²⁵² КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 3, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 263а.

²⁵³ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 5, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 138а.

²⁵⁴ ЦДА, Ф. 2092К, оп. 1, а. е. 272, л. 1б.

²⁵⁵ **Тъпкова-Заимова, В.** Началото. // *Балканистиката е моят живот: (Не)познатата проф. Василка Тъпкова-Заимова*. София, 2020, с. 30.

²⁵⁶ ЦДА, Ф. 2092К, оп. 1, а. е. 272, л. 1б.

²⁵⁷ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 10 Д, ф. ШРаз., а. е. 2673, л. 14а.

границата с Югославия. По-късно се чу, че той работи при белгийския византолог Анри Грегоар в Брюксел, но – какъвто си беше избухлив – скарал се с него, та заминал някъде в Африка”²⁵⁸. Последният спомен за Николаев, разказан от Цветан Кристанов (двамата са заедно на екскурзията), е как се отправя към Клисурския манастир, за да събира материали – за това разполагал с писмо на игумена на манастира. Кристанов заключава: „Останах с впечатление, че може да се самоубие някъде. За бягство и не помислих, защото съм считал, че е неспособен да извърши нещо подобно”²⁵⁹. „От направената проверка в Клисурския манастир от зам. н-к отд. В. Вутов се установи, че на 28.IV и по-късно лицето Всеволод Николаев не е посещавал този манастир”²⁶⁰. На 10 юни 1957 г. „западните станции съобщиха, че Всеволод е направил изявление в Брюксел-Белгия, че е избягал от България пред опасността да бъде арестуван”²⁶¹. С постановление от 24.8.1957 г. Всеволод Николаев е обявен за общодържавно издирване. Обвинен е като „изменник на Родината”²⁶². Агент Бончо донася на 25 август 1957 г.: „Има няколко версии за бягството на Николаев. Едната е, че е избягал направо в Белград, откъдето заминал после за Рим. Според втората версия, от Белград и Рим Николаев заминал направо за западен Берлин, а според третата – от Берлин заминал вече за САЩ”. Информаторът на ДС допълва: „Той – Николаев, е хитрец и сигурно месеци и години ще има какво да разправя на американците за положението в България и да смучи долари”²⁶³. На 30 август е разпоредено до началника на VIII отдел на Държавна сигурност да направи проверка за лицето Всеволод Апостолов Николаев: „Проверката е необходима на др. лейт. Колю Христов Костадинов от отдел I-ви, отделение II, тел. № 25-05 с цел арест”²⁶⁴. През есента на 1957 г. – макар и вече избягал – Николаев е осъден задочно на десет години лишаване от свобода по чл. 275, ал. 1 и чл. 88, ал. 1 от Наказателния кодекс заради бягството си²⁶⁵.

Е. Немиров донася пред органите на ДС: „Мавродинов ми каза още, че говорел с проф. Данов /историк/ какво те имали сведение, че след бягството на Всеволод Николаев в чужбина той говорел на два пъти от радио Ватикана, след което му се дало нареждане веднага да напусне Италия, бил пристигнал в Белгия, където го приел проф.

²⁵⁸ **Тъпкова-Заимова, В.** Началото. // *Балканистиката е моят живот: (Не)познатата проф. Василка Тъпкова-Заимова*. София, 2020, с. 30.

²⁵⁹ ЦДА, Ф. 2092К, оп. 1, а. е. 272, л. 2.

²⁶⁰ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 10 Д, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 38а.

²⁶¹ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 10 Д, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 38а.

²⁶² КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 10 Д, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 79а.

²⁶³ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 10 Д, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 9а–10а.

²⁶⁴ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 10 Д, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 8а.

²⁶⁵ **Проданов, Н.** Малко известни български историци. 5. Всеволод Николаев..., с. 198.

Гретгард, но и оттук го изпъдили или пък не му дали особено съдействие”²⁶⁶. Припомня се, че в изминалите години Всеволод „се е хвалил, че белгийският пълномощен министър от името на белгийския учен Грегоар му е предложил място в Брюкселския университет, тъй като тук комунистите щели да го изпъдят”²⁶⁷. Бягството на Николаев представлява голям интерес сред неговите колеги в Академията: „Някои смятат, че той избягал през Кюстендил за Югославия и че искал да отиде в Италия, други допускат, че е избягал през Турция. Едни смятат, че ще остане на работа в Белгия, други – че ще отиде в САЩ, където имал връзки”. Александър Бурмов пък попада на „някакъв поверителен бюлетин”, според който Всеволод е потърсил политическо убежище в Югославия²⁶⁸. За по-сетнешната съдба на Николаев Тъпкова е лаконична: чували се откъслечни сведения, че защитавал българската страна срещу някакво изказване на югославските историци или че пишел исторически романи, но „накрая споменът за него избледня съвсем”²⁶⁹.

След дълъг път през различни държави Николаев пристига в Америка. Огорчението му от България се вижда в едно писмо от 26 юни 1970 г., изпратено до Сава Чукалов: „Аз никому не пиша в България и право да си кажа, не искам и да пиша, освен на близки приятели като теб и милата госпожа Надя”²⁷⁰, и допълва: „Аз избягвам да приемам българи..”²⁷¹ Положението му в Америка е видимо добро, тъй като изказва добрите си намерения и готовност да направи подарък на своите приятели в България – „по един костюм или по един чифт обувки”, както и да изпраща по 30-40 долара месечно на „стария ми баща”²⁷². В свое писмо от 29 ноември 1970 г. Николаев обещава на приятеля си Сава Чукалов, че ще му услужи с пари, за да може последният да си купи електрическа печка, или пък, ако му каже марката, той лично ще я закупи от Америка и ще я изпрати²⁷³.

Николаев признава също: „Аз имам малък собствен Институт и се издържам само от таксите, които плащат моите студенти”, и допълва: „А трябва да живея на прилично място – да поддържам известно положение, като член на Американската Академия и като директор на този институт”²⁷⁴. В едно свое писмо от 29 ноември 1970 г. признава,

²⁶⁶ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 10 Д, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 26а.

²⁶⁷ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 10 Д, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 36а.

²⁶⁸ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 10 Д, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 39а.

²⁶⁹ **Тъпкова-Заимова, В.** Началото. // *Балканистиката е моят живот: (Не)познатата проф. Василка Тъпкова-Заимова.* София, 2020, с. 30.

²⁷⁰ ЦДА, Ф. 1567К, оп. 1, а. е. 370, л. 1.

²⁷¹ ЦДА, Ф. 1567К, оп. 1, а. е. 370, л. 2.

²⁷² ЦДА, Ф. 1567К, оп. 1, а. е. 370, л. 1.

²⁷³ ЦДА, Ф. 1567К, оп. 1, а. е. 370, л. 4.

²⁷⁴ ЦДА, Ф. 1567К, оп. 1, а. е. 370, л. 1–2.

че Институтът му „сега се развива много добре”²⁷⁵. Променя и научните си интереси – те вече не са свързани с българската история. През 1982 г. в съавторство с историка Албърт Пари (1901–1992) издава „The Loves of Catherine the Great”²⁷⁶.

„Що за тип е този Николаев?": Заключение думи

Появата на Всеволод Николаев е провокация към академичната общност, която показва своята неспособност да отговори адекватно с научни доводи и аргументи на паранаучните твърдения, макар и написани/изречени от хора с „професорски” титли. Научните работници, които са и партийни членове, се обръщат към Партията и към Държавна сигурност с цел бързо и лесно отстраняване на противника. Случаят с Всеволод Николаев показва механизмите на конструиране на утопичното академично спокойствие – далеч от съвременните теоретични мултикултуралистични концепции, че науката е преди всичко война на идеи. В българския контекст обаче неудобните в академичните среди – било заради спечелен конкурс или заради изказани недоказуеми хипотези, се побеждават не с наука, а с административни наказания – очерняне, заплахи за физическа саморазправа, уволнения, преследване и арести. Вероятно за това и до днес, когато се спомене името на Всеволод Николаев, някои представители на конвенционалната историография не предприемат никакво задълбочено разглеждане на защитаваните от него идеи, за да ги отрекат с научни аргументи, а реагират с вече наложените клишета за познатия съветски хомосексуалист – образ, който изглежда, че умишлено и устойчиво е налаган, за да се покаже липсата на човешкото в Николаев и неговото морално пропадане, несъответстващо на марксистическия „канон”.

Трябва да се има предвид и наблюдението, направено от Вили Лилков и Христо Христов, че масовата практика в цялата страна е агентурните разработки на Държавна сигурност да „се основават на лъжливи доноси и въображаеми факти, които по-късно се „доказват” в хода на следствието единствено чрез побой и изнудване”²⁷⁷. От многобройните и различни версии, представяни от информаторите на Държавна сигурност, липсва „реалният” Всеволод. Разгледаните документи дори не създават единен образ за него, а по-скоро представят видимо приети стереотипни фрази, целящи да го покажат по най-неблагоприятен начин, за да може да се привлече вниманието на институциите и ръководните лица за неговото ликвидиране. Не случайно в едно свое

²⁷⁵ ЦДА, Ф. 1567К, оп. 1, а. е. 370, л. 5.

²⁷⁶ Nikolaev, Vs., A. Parry. The Loves of Catherine the Great. New York, 1982.

²⁷⁷ Лилков, В., Хр. Христов. Бивши хора..., с. 356.

писмо от 17 юли 1952 г. до министъра на вътрешните работи лично Вълко Червенков задава въпроса: „Що за тип е този Николаев?“²⁷⁸

БИБЛИОГРАФИЯ

Венедиков, Ив. Познайте ги по делата им: Българската интелигенция в моите спомени. София, 1993.

Държавна сигурност и вероизповеданията. Ч. II. Мюсюлманско изповедание и Католическа църква в България (1944–1991): Документален сборник. София, 2017.

Живкова, Н. Усмиряване на разума: Преустройството на Българската академия на науките (1944–1953). София, 2006.

Игнатов, А. Психология на комунизма. София, 1991.

Ковачев, Кр. „Опасен експеримент“: Промяната в медиевистиката (1944–1956) // *Балканистичен форум*, 2 (2019), 161–178.

Ковачев, Кр. Средновековното българско минало и марксистическата историография (1944–1956). // *Историята между революцията и еволюцията*. София, 2018, 29–47.

Лилков, В., Хр. Христов. Бивши хора по класификацията на Държавна сигурност: Как БКП ликвидира елита на България. София, 2017.

Маркс, К., Фр. Енгелс. Съчинения. София, 1957.

Мутафчиева, В. Бивалици. III. Пловдив, 2009.

Мутафчиева, В. Избрани съчинения. Т. II. Пловдив, 2009.

Николаев, Вс. Хрониката на Жофруа дьо Вилардуен: Завладяването на Цариград. София, 1947.

Николаев, Вс. Феодални отношения в покорената от Византия България, отразени в писмата на Теофилакт Охридски, архиепископ Български. София, 1951.

Пастухов, Ив. Борби за социална справедливост в българските земи през вековете (Древност и средновековие). // *Исторически преглед*, 1/2–3 (1945), 156–166.

Проданов, Н. Малко известни български историци. 5. Всеволод Николаев (1909–1987). // *България, българите и Европа – мит, история, съвремие. Т. II*. Велико Търново, 2008, с. 197–218.

Съдът над историците: Българската историческа наука. Документи и дискусии (1944–1950). Ред. **Мутафчиева, В., В. Чичовска**. София, 1995.

Тъпкова-Займова, В. Началото // *Исторически преглед*, 1–2 (1998), 51–62.

²⁷⁸ КРДОПБГДСРСБНА, м. т. 2, ф. IIIРаз., а. е. 2673, л. 90а.

Тъпкова-Заимова, В. Началото. // *Балканистиката е моят живот: (Не)познатата проф. Василка Тъпкова-Заимова*. София, 2020, 19–34.

Nicetae Choniatae. Historia. Bonnae. II. 1835.

Nikolaev, Vs., A. Parry. The Loves of Catherine the Great. New York, 1982.

"We Will Kill You Soon": Vsevolod Nikolaev Under the Cockshy of the Committee for State Security

Kristiyan Kovachev

The paper examines the targeted actions of the State Security to liquidate Vsevolod Nikolaev in separate areas by categories, grouped by the informants themselves, bringing information about him. It is noteworthy that the powerlessness of the new Marxist scientists, who are also party activists, to oppose outright parascientific claims with strictly scientific arguments was offset by administrative penalties, threats, persecution and arrests. At the same time, the large volume of documents stored in the Commission for Disclosure of Documents and for Declaring the Affiliation of Bulgarian Citizens to the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army is so diverse that the "real" Vsevolod Nikolaev is missing, unlike the imposed stereotypes aimed at presenting it in the most unfavorable way, in order to attract the attention of the institutions and managers for its liquidation.